

Introducere

Demers european către o psihologie judiciară operațională, realistă, pragmatic-aplicativă

Se împlinesc, iată, zece ani de când adunându-se fărâcă cu fărâcă dintr-un trist și nedrept exil aflător în aria unor discipline, de altfel generoase: criminalistica (tactică), psihologia generală, criminologia, medicina legală, dreptul procesual penal etc., psihologia judiciară revine ca disciplină distinctă - și nu exagerăm cu nimic dacă afirmăm -, ca specialitate pe terenul dreptului.

Predată la din ce în ce mai multe facultăți de științe juridice și de psihologie, nelipsită ca modul distinct în aria de pregătire polițienească, penitenciară, detectivistică, magistratură etc., psihologia judiciară conferă noi valențe algoritmului căutării adevărului pe terenul dreptului.

Autorii prezentului tratat găsesc necesară acum o regândire și redimensionare a disciplinei din perspectiva atât a experiențelor acumulate în predarea și seminarizarea studenților, dar mai ales, din perspectiva noilor provocări pe care practica aplicației psihologiei judiciare în soluționarea cauzelor concrete le reclamă¹.

Demersul nostru nu este ușor, căci, a alege între psihologizarea juridicului sau juridicizarea psihologicului (ambele variante fiind existente ca tentații la autorii prezentului tratat, din perspectiva practicienilor pe terenul aflării adevărului - avocat apărător și, respectiv, psiholog criminalist), am decis a răspunde prin opțiunea alegerii căii de mijloc dictată de abordarea operațională realistă pragmatic-aplicativă.

Tratatul de față va păstra psihologicul sau va accentua juridicul în mod nuanțat, atât cât să poată servi ca înțelegere și soluționare de către studenți și magistrați a speței în planul realului.

Dorim ca atât studenții noștri, cât și magistrații consacrați (cu toți interesați nu de o psihologie narativ-descriptivă, ci de o specialitate operațională spectaculoasă prin soluții pragmatice și eficiență în sprijinul juridicului) să găsească în prezenta lucrare repere de permanent pragmatism. **Cu alte cuvinte, informația să genereze simultan algoritmul soluției.**

Această atitudine este dictată de viață, de prezent, dar mai ales de provocările viitorului și, nu mai puțin, este rezultatul propriilor reflexii autocritice și experiențe, al dialogului cu studenții și practicienii domeniului atât din țară, cât și din străinătate. Dezideratul viitorului obligă la **a ști** (informație), dar în egală măsură la **a ști să faci** și la **a ști cum să faci** (soluție) - pragmatism eficiență.

¹ În acest sens, cu excepția valorificării unor scurte extrase și citate selective din opera comună sau, după caz, colectivă: N. Mitrofan, V. Zdrenghea, T. Butoi, *Psihologia judiciară*, Editura Șansa, București, 1992, autorii revăd critic întregul demers descriptiv-demonstrativ al acestei prime lucrări de referință.

Pe de altă parte, formația de practicieni cu grade universitare a autorilor nu putea să nu încline în această direcție demersul aplicativ-pragmatic al lucrării, dar dincolo de toate a contat dezideratul statuării psihologiei judiciare pe terenul eficienței imediate realismului și credibilului.

În mod concret, prezentul tratat renunță² la abordări exclusiv teoretice și speculații, teorii, puncte de vedere și accepțiuni (exemplificativ, asupra etiologiei actului infracțional), câtă vreme acestea rămân în demersul lor destul de contradictorii și discutabile sub raport științific.

Vom prefera analizele de caz, discuțiile pe spețe reale și dezbaterile seminariilor, redimensionând câmpul psihologic către valențele concretului vis-à-vis de actul infracțional pus în discuție: viol, tâlhărie, omor etc., al soluțiilor juridice și, în egală măsură, cu privire la protagoniști: autori, coautori, complici, victime etc.

Similar, ne interesează mai puțin, de exemplu, tipologiile și caracterizarea infractorilor (în funcție de criteriile utilizate acestea fiind, de asemenea, discutabile și nu o dată confuze) accentuând asupra comportamentului criminal în situația reală a câmpului faptei, cu alte cuvinte „tipologia infractorului în context”: personalitate - habitat conjunctural - act infracțional. Exemplificativ: pe studentul în științe juridice îl interesează mai puțin și nu-l vor ajuta cu nimic în munca de zi cu zi (magistrat, polițist, judecător etc.) teoriile asupra agresivității³, explicațiile și justificările asupra conceptelor și definițiilor în materie, câtă vreme ele nu se sprijină pe analize de caz și nu relevă pericolozitatea latentă și potențialul agresiv manifest al infractorului X sau Y, din perspectiva modului său de a reacționa, fie în arest sau detenție, fie în libertate supravegheată, fie într-un nou habitat conjunctural, potențat de factori provocatori după liberare etc.

În același sens, victima și victimologia (din punctul nostru de vedere) rămâne o captivantă incursiune criminologică (mai degrabă) câtă vreme nu oferă soluții dintr-o perspectivă mai realistă, concretă (credem noi) a abordării „cuplului penal victimă-agresor”, singura aptă să ofere practicienilor informații în câmpul reținerii, de exemplu, a unor circumstanțe agravante sau atenuante, a dozării ulterioare a pedepsei, a evidențierii rolului provocator, neglijent, inițiator al victimei în polarizarea atenției de către viitorul făptuitor (toate, desigur, în interesante și complexe analize de caz).

Deși dureroase, o serie de renunțări ne-au fost dictate și de acuratețea obiectului psihologiei judiciare, aceasta neputându-și permite acceptarea tratării, de exemplu, a delicvenței juvenile, câtă vreme această realitate se revendică mai degrabă criminologiei sau sociopsihologiei devianței.

Similar stau lucrurile și în referirea la contribuțiile vizând măsurarea potențialului delicvențial care, mai degrabă, își găsește locul pe terenul expertizei medico-legale psihiatrice sau în contextul unui curs de psihodiagnostic.

² Discutabile sub aspectul pragmatismului imediat și mai ales sub aspectul apartenenței lor câmpului de aplicație al psihologiei judiciare, o serie de contribuții valoroase vor regăsi studenții interesați în Nicolae Mitrofan, Voicu Zdrenghea, Butoi Tudorel, *Psihologia judiciară*, Editura Șansa, București, 1992 - prima lucrare de referință în materie.

³ Programa încărcată a studenților la Drept ne face să fim extrem de exigenți asupra problematicilor vizate, acordând prioritate elementelor pragmatic-instrumentale minime. A acorda prioritate nu înseamnă a minimaliza alte domenii și contribuții. Credem, însă, că ele își găsesc acoperirea în cursuri de masterate, doctorate, module de pregătire profesională specifică etc., unde, de altfel, la un al nivel, ne vom regăsi în fața foștilor noștri studenți.

În ceea ce privește detecția comportamentului simulat, autorii de față consideră că familiarizarea studenților și a magistraților exclusiv cu metodologia tehnicii poligraf în sens clasic american⁴, le este acestora suficientă⁵.

Renunțând, așadar, la o serie de interesante abordări în câmpul psihobio-ciberneticii (biodetecției) etc., și a unei terminologii speculative, pe cât de inteligent și interdisciplinar construită, pe atât de inutilă în câmp pragmatic aplicativ, ne vom opri exclusiv asupra clarificării aspectelor funcțional metodologice ale tehnicii poligraf (când și cum se dispune, când și cum se valorifică, forța probantă, posibilități, limite, vulnerabilitate etc.), detaliile interpretării diagramelor, prelucrării acestora și punerii concluziilor fiind totalmente în sfera de interese a specialiștilor avizați - experții psihologi criminaliști.

Pe de altă parte, tratatul de față introduce o serie de noutăți și perspective de abordare inedite care izvorăsc din necesități practice și care reclamă soluții imediate în câmpul aplicativ juridic.

Este tratată, așadar, pentru prima dată argumentat și imperativ în literatura psihologică de specialitate necesitatea prezenței în echipa de cercetare a expertului psiholog, atât cu ocazia explicării „scenei crimei”, cât și ulterior, de-a lungul urmăririi penale cu ocazia creionării profilului psihologic al făptuitorului - „profilig” - a elaborării ipotezelor și versiunilor rezonabile, credibile, apte identificării făptuitorilor și anticipării viitoarelor lor acte infracționale, similar procedurilor americană, engleză și italiană în materie (vezi „serial killers”), amprenta psihocomportamentală, tipul criminal, profiler crime etc., - analize de caz.

O altă noutate a tratatului este **interogatoriul judiciar** abordat aplicativ-pragmatic, strategie cu strategie, soluție cu soluție, în funcție de materialul cauzei, forța probantă a coroborării incriminatorii, structura psihocomportamentală și caracterul persoanelor incluse în cercurile de bănuți - analize de caz.

Studenții și magistrații se familiarizează cu dificultățile climatului de opozabilitate și confruntare presupus de interogatoriu, sunt avertizați asupra mizei și riscului unui atare demers și asimilează strategii modeme de interogare care exclud violența și coerciția de orice fel. În această direcție, la seminarii și cursuri se va insista pe **specificul interogatoriului de tip psihanalitic** ca reper modern, ca strategie și tactică a viitorului - analize de caz.

Din perspectiva **judecății** și, în genere, a actului de justiție, autorii tratatului îi avertizează deja pe studenți asupra disfuncțiilor existente pe parcursul duelului judiciar apărare - acuzare (evidențiindu-se strategiile și rolul apărătorului ca personalitate distinctă în templul justiției), dar și ulterior, pe parcursul coroborării și aprecierii probelor, a deliberării, a convingerii intime, a opiniei separate și pronunțării sentinței.

Un loc distinct ca exercițiu practic-aplicativ îl deține în tratat **eroarea judiciară**. Autorii tratatului consideră eroarea judiciară ca pe un nefericit, tragic, dar excelent experiment natural. Reluarea întregii afaceri, odată cu descoperirea adevăratei stări de fapt și drept, precum și cu identificarea adevăratului făptuitor, va prilejui studenților ocazia ca (după „darea filmului înapoi” și îndreptarea erorii judiciare) în analizele de caz specifice

⁴ Vezi metodologia redevabilei școli americane în materie: John Reid, Fred Inabu, *Truth and deception - (lie detector) - The polygraph Technique*, Baltimore, 1966 - citat selectiv.

⁵ Studenții interesați de aprofundarea materiei vor putea studia: Zdrenghea Voicu, Butoi Tudorel, *Investigația psihologică a comportamentului simulat*, Serv. Editorial M.I., București, 1991; Voicu Zdrenghea, Butoi Tudorel, *Biodetecția judiciară*, Serv. Editorial M.I., București, 1992 - primele lucrări în materie, în spațiul juridico-psihologic românesc.

seminariilor, să evidențieze toate negliobiile, disfuncțiile și impotențele în plan tehnic, tactic, juridic, dar, mai ales, psihologic, repunându-se în discuție o serie de grave disfuncții și mecanisme psihologice perturbatoare (mecanismele uitării, iluziile, unghiul de deviere, memoria lacunară, mecanismele sugestiei, teama, alterările în contextul senzorio-perceptiv, psihologia complicităților și solidarităților criminale, mărturia între buna și reaua-credință, simularea - disimularea etc.), dar și disfuncțiile etapelor următoare.

Familiarizarea studenților în drept cu câteva realități extrem de complexe care le vor reclama implicarea ulterioară în calitate de profesioniști (procurori, judecători, notari, avocați, polițiști, detectivi etc.) a inspirat autorii prezentului tratat să aducă în câmpul psihologiei judiciare și alte module realiste vizând: psihologia detenției, psihologia actului de administrație publică și, în sfârșit, psihologia și psihopatologia principalelor procese psihice.

*
* *

Credem că, pe de o parte, **păstrarea reperelor fundamentale ale demersului discursiv aplicativ centrat în exclusivitate asupra obiectului psihologiei judiciare și a diferențierilor interdisciplinare specifice**, respectiv: actul infrațional din perspectivă exploratorie, martor și mărturie, interogatoriu, comportament simulat, judecată - eroare judiciară, privare de libertate - detenție, administrația publică, psihopatologia principalelor procese și funcții psihice, iar pe de altă parte, abordarea pragmatic-aplicativă a soluțiilor în materie, **va permite psihologiei judiciare să parcurgă saltul imperios necesar de la disciplină (conotații teoretice) la specialitate (conotații pragmatic-aplicative)**, răspunzând provocărilor exigente și permanente ale dezideratelor dreptului, printr-un demers aplicativ, credibil, argumentat științific și validat public, pe terenul fascinant al aflării adevărului.

Prof. univ. dr. Tudorel B. Butoi
- psiholog, expert criminalist -

Capitolul I

CONSIDERAȚII INTRODUCȚIVE¹¹

„...înainte de a fi existat raporturile de drept, între oameni s-au dezvoltat raporturi naturale, cu conținut și motivație psihologică, interesele părților fiind determinate de motivații și scopuri, energizate de mobilizarea voinței fizice și psihice a agenților de drept, precedate sub aspect cognitiv de mai mult sau mai puțin complexe procese de deliberare sub aspectul prevederii și anticipării urmărilor...” „...Psihologia judiciară are ca obiect studierea nuanțată și aprofundată a ființei umane implicată în drama judiciară, în scopul obținerii cunoștințelor și evidențierii legităților psihologice, apte să fundamenteze interpretarea corectă a conduitelor umane cu finalitate judiciară sau criminogenă...”

1.1. SCURT ISTORIC

1.1.1. Analiza asupra evoluției școlii românești de psihologie judiciară

Școala românească de psihologie judiciară își are începuturile în eforturile deosebit de serioase ale unor psihologi experimentaliști (Ștefănescu Goangă, Alexandru Roșea - psihologia martorului; Zevedei Barbu - psihologia onestității; Tiberiu Bogdan - psihologia martorului și problematica psihologică a detenției), toate acestea în lumina și sub influența rezultatelor experimentale obținute de unii cercetători din Europa și S.U.A. (Wundt - psihofiziologie experimentală; Alfred Binet care ține un ciclu de 16 lecții la Universitatea București; William Stern - psihologia martorului; Eduard Claparede - capacitatea testimonială etc.).

Din cercetările lui A. Roșea

Cam în direcția cercetărilor lui W. Stern și F. List, merg și experimentele efectuate de A. Roșea la Cluj, în 1933².

¹ Vezi opera comună N. Mitrofan, V. Zdrengea, T. Butoi, *Psihologia judiciară*, Editura Șansa, București, 1992 - selectiv, scurte extrase cpt. I operă colectivă.

² „Iată cum s-au petrecut faptele: în timp ce făceam o serie de experimente cu studenții (medicină, an I), intră în sala de curs un individ (necunoscut studenților) și cere microscopul care se găsea pe masă, pentru profesorul P. La riposta mea că avem și noi nevoie de microscop, spune că-l va aduce imediat îi dau microscopul și pleacă. Aștept câteva minute. Văzând că individul în chestiune nu venea cu microscopul, rog pe un coleg care mă asista la experiență, să meargă să vadă ce este. După câteva minute, colegul vine și mă anunță că individul care a luat

A. Roșea, în opoziție cu W. Stern, constată că cei ce apreciază bine mărimile mari, tind să aprecieze la fel de bine și pe cele mici. În schimb, cercetările lui Roșea converg cu cele ale lui W. Stern arătând superficialitatea depoziției prin relatare liberă față de interogatoriu.

Unele cercetări ale lui T. Bogdan

O personalitate distinctă pe terenul psihologiei judiciare, cu studii și cercetări predilect asupra martorului și mărturie, este, fără îndoială, profesorul T. Bogdan, peste 40 de ani nelipsit de la catedră, cu excepționale cursuri audiate în aule permanent pline de magistrați și polițiști³.

Stadiul actual al psihologiei judiciare

Din păcate, în dezvoltarea acestei discipline a existat o regretabilă discontinuitate, factorii politici exprimându-și rezerva în raport cu domeniul psihologiei în general. Dată fiind această situație, în fiecare din domeniile de aplicabilitate ale psihologiei s-au realizat și unele performanțe, dar, totodată, s-au soldat și numeroase nerealizări. Cu privire la psihologia judiciară putem menționa ca aspecte pozitive următoarele:

- dată fiind absoluta necesitate a cunoașterii particularităților psihice ale persoanelor implicate în activitatea judiciară, studiul disciplinei s-a impus în cadrul catedrelor de criminalistică ale fostelor școli de miliție și ale facultăților de drept (tactica ascultării învinutului și inculpatului, a martorului, elementele psihologice ale anchetei judiciare etc.);
- interesul deosebit al unor cercetători din cadrul Institutului de Psihologie al Academiei (de exemplu, dr. I. Ciofu) pentru studiul asupra comportamentului simulat,

microscopul nu a fost trimis de nimeni și că a dispărut cu microscopul. Studenții aud această afirmație și îi informez și eu că microscopul a fost furat, ceea ce produce o surprindere generală. Ca o consecință a acestui fapt, anunț suspendarea experiențelor și îi rog pe studenți să nu plece, dat fiind că s-a furat un bun public, până ce nu va da fiecare o declarație în care să se înscrie faptul așa cum s-a întâmplat și să dea semnalmentele celui care a furat microscopul, pentru a-i putea da mai ușor de urmă”.

Interogatoriul scriptic al celor 106 de subiecți a dat un procent de fidelitate de 82-86%. Aplicând aceluiași subiecți, însă, și metoda prezentării unui tablou (metoda Stern), A. Roșea obține un coeficient de fidelitate de 90%, ceea ce îl determină să adopte mai departe în cercetare această metodă. Privind conținutul depozițiilor, un procentaj de fidelitate de 90% și peste, s-a obținut la datele despre persoane, animale, obiecte și relații spațiale; o fidelitate mijlocie între 80-90% s-a obținut la calități și acțiuni și, în fine, fidelitate scăzută la întrebările privind culoarea, numele și semnalmentele. (A. Roșea - Psihologia martorului, Ed. Institutului de Psihologie al Universității din Cluj, 1934).

³ În 1955, T. Bogdan și-a imaginat în Halele Obor un experiment în care, într-o aglomerație, un individ (actor de teatru instruit special) plătindu-și cumpărăturile cu o bancnotă de 25 lei, pretinde rest de la 100 de lei. Această pretenție vizibil nefondată, a fost urmată de vii discuții și chiar un început de violență, căreia organele de ordine i-au pus capăt, invitând pe toți participanții (fără agresor) să depună depoziții ca martori ai conflictului. Toată lumea, cu excepția actorului „agresor”, a fost în totală necunoștință de cauză, scena întregă fiind filmată cu ajutorul unor teleobiective din puncte camuflate, iar partea sonoră fiind înregistrată pe bandă de magnetofon de către doi asistenți care stăteau în apropierea actorului. De asemenea, depozițiile martorilor au fost și ele înregistrate pe bandă de magnetofon, audierile efectuându-se prin metoda relatării spontane, prin interogare și întocmirea unui proces-verbal obișnuit, la diferite intervale de timp după „infrațiune”.

Rezultatul acestui experiment a demonstrat că, prin relatarea spontană și interogarea obișnuită, s-a putut reconstitui (prin „mozaicare”) întreaga realitate obiectivă. De asemenea, s-au obținut date prețioase cu privire la subiectivitatea perceptivă, atât la nivel auditiv, cât și la cel vizual, demonstrându-se practic superioritatea recepției umane față de înregistrarea mecanică. Evident că această superioritate se referă la utilitatea practică, nu și la exactitatea „fotografică”. (T. Bogdan, *Psihologia judiciară*, București, 1957).